

Tymonová, Markéta

Keramický kadlub z Opavy, Kolářské ulice s letopočtem 1571

In: *Výrobní a technologické aspekty středověkých a raně novověkých komorových kachlů : seminář : Uherské Hradiště 11. února 2009*. Měřínský, Zdeněk (editor). 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2011, pp. 35-52

ISBN 978-80-210-5540-7

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/133174>

Access Date: 24. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Keramický kadlub z Opavy, Kolářské ulice s letopočtem 1571

Markéta Tymonová

Abstrakt: V Opavě, podobně jako v jiných městech Moravy a Slezska, fungovaly hrnčířské dílny, které kromě stolní keramiky produkovaly také kamnářské zboží. Archeologické doklady této výrobní specializace byly zjištěny v roce 1965 na Krnovské ulici v Opavě, kde přítomnost hrnčířů doložily nejen písemné prameny, ale také nálezy výrobních objektů, defektních výrobků a zlomků pracovních nástrojů. Nejpřesvědčivější byly nálezy zlomků kadlubů, z nichž nejstarší, určený k profilovanému rámování listů kachlů, nesl letopočet 1571. Oběžný vejcovcový ornament, jímž byl opatřen, se na podobně dekorovaných kachlích vyskytl ve spojení s ikonografií dokládající vliv reformačních myšlenek.

Klíčová slova: Kamnářství – keramický kadlub – reformační ikonografie – Opava.

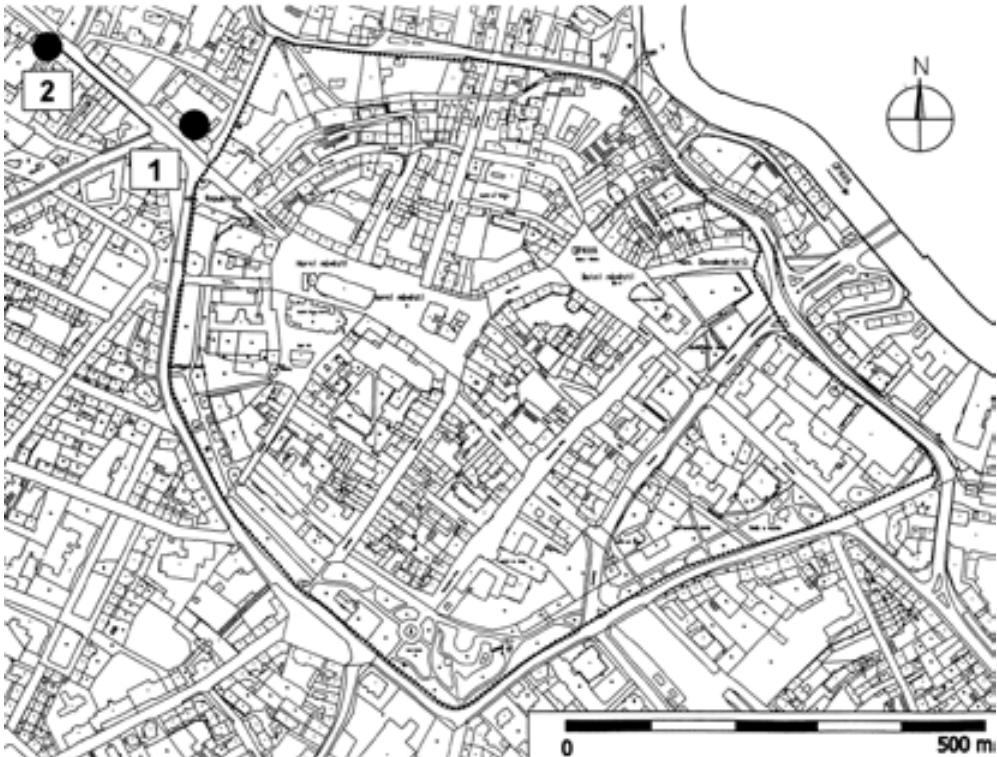
A Ceramic Mould from Opava, Kolářská Street, dated 1571

Abstract: In Opava, as in other towns in Moravia and Silesia, pottery workshops produced stoves as well as tableware. Archaeological evidence of this speciality was revealed in 1965 in Krnovská Street, Opava where potters' activities are confirmed by both written records and the finds of workshops, faulty goods and fragments of tools. Mould fragments are among the most convincing objects. The earliest mould, used for the profiled framing of tile edges, bears the dating 1571. It features astragal ornamentation that appears on similarly decorated tiles associated with iconography illustrating the influence of Reformation ideas.

Key words: Stove production – ceramic mould – Reformation iconography – Opava.

Problematika středověkého a raně novověkého hrnčířství a kamnářství, která se dotýká širokého okruhu otázek ekonomické, sociální a v neposlední řadě i výrobně-technologické povahy, se v poslední době těší stále většímu zájmu badatelů. To je obecně dáno jednak stále se zvyšující intenzitou záchranné archeologické činnosti, díky níž vzrůstá objem exkavovaného materiálu, ale také větší pozorností, která je věnována zpracování hmotných pramenů, dokladujících provozování této řemeslné činnosti. O výrobě kamnářského zboží v hrnčířských dílnách, jichž bylo na Moravě a ve Slezsku zatím identifikováno okolo dvou desítek (Zatloukal 2000, 66–67), jsme informováni jak prostřednictvím písemných pramenů, tak také hmotných nálezů, které dokládají, že hrnčířství spolu s kamnářstvím bylo jedním z dobře prosperujících a společensky žádaných řemeslných oborů.

V Opavě, jakož i v jiných středověkých městech Moravy a Slezska, tuto starobylou řemeslnou tradici připomíná název jedné z ulic poblíž Horního náměstí i archeologicky zjištěná pec v zahradě minoritského kláštera a dílny na Hradeckém a Jaktařském předměstí (obr. 1–3), které byly spolu s některými ostatními s ohněm spojenými řemesly z bezpečnostních důvodů vytěsněny za okruh městských hradeb. Zatímco na Hradeckém předměstí se již v průběhu 14. století vyráběla především stolní keramika, na předměstí Jaktařském se kromě kuchyňské keramiky produkovalo i kamnářské zboží (Šikulová 1972, 121–122; 1975, 274; 1985, 230; Kouřil 2006, 37). Doklady této

Obr. 1. Opava, Krnovská ulice. Poloha nalezišť na mapě k. ú. Opava-Město a Opava-Předměstí. 1 – Krnovská 4; 2 – Krnovská 17.

Abb. 1. Opava-Krnovská-Str.-Str. Lage der Fundstellen auf einer Katasterkarte, Opava-Stadt und Opava-Vorstadt.

1 – Krnovská-Str. 4; 2 – Krnovská-Str. 17.

činnosti, indikované množstvím dílenského odpadu, se podařilo odkrýt na ploše staveniště obytných domů na Krnovské ulici č. 4, kde dříve stával hostinec „U červeného raka“ (Šikulová 1966, 31; 2004, 19–20; Kiecoň–Zezula 2005, 36; Krasnokutská 2005, 31–34). Kromě pravěkých střepů, roztroušených v několika objektech z období vrcholného středověku (13.–14. století), zde byla při kopání základové rýhy severozápadní obvodové zdi obytného domu odkryta odpadní jáma (č. 1) nepravidelného elipsovitého půdorysu, kterou V. Šikulová interpretovala jako hliník, z něhož byl těžen podložní jíl používaný k přípravě keramického těsta, na což poukazovaly vrstvy písku a jemného štěrku vzniklé rozplavováním vytěžené hlíny v zásypu (obr. 4–5). Druhotné využití jámy k deponování keramického odpadu, pocházejícího nejspíše z místní hrnčířské dílny, bezpečně naznačil její obsah. Kromě použité kuchyňské keramiky, zlomků nevypálených nádob a amorfních kousků hlíny v něm byly přítomny také kachle se stopami i bez stop použití včetně zmetkovitých defektních kusů, provázených nálezy zbytků výrobních objektů v podobě zlomků vrásněných cihel (snad z podezdívky kamen), zestruskovatělých kousků hliněného výmazu nebo kruhové ucpávky pocházející patrně z vypalovací pece. Nejpřesvědčivějším dokladem však byly zlomky pracovních nástrojů, tj. čtyř kladubů (negativních forem na výrobu ČVS komorových kachlů), z nichž

Obr. 2. Poloha Jaktaršské brány na kolorované perokresbě městského radního Ferdinanda Schwartzera, kolem roku 1700. Podle Žáček 2006.

Abb. 2. Lage des Jaktar-Tors auf einer kolorierten Federzeichnung des Stadtrates Ferdinand Schwartzer, um 1700. Nach Žáček 2006.

nejstarší nesl letopočet 1571, vložený přímo do negativního reliéfu profilované okrajové lišty. Dalších pět fragmentů bylo nalezeno v roce 2007 během záchranného výzkumu opavské pobočky NPÚ, ú. o. p. v Ostravě na ploše staveniště dalšího obytného domu na Krnovské ulici č. 17, kde bylo kromě několika pravěkých objektů z období lužických popelnicových polí zjištěno i několik částečně zachovaných suterénů nadzemních dřevohlinitých staveb a současně také vydrvená, jednorázově zasypaná odpadní jámka (obj. 564; hloubka cca 4,6 m), vyplněná, stejně jako v předšlém případě, odpadem z hrnčířské dílny, jejíž zánik byl datován mincemi do průběhu první poloviny 17. století (Kiecoň 2002, 223; Kiecoň–Zezula 2004, 72–75; 2005, 33–35; Kolář 2008, 431; Zezula–Kiecoň–Kolář 2007; Tymonová 2009, 47–49; Kolář, v tisku).

Během obou záchranných akcí bylo získáno celkem devět fragmentů kachlových forem, vyrobených z jemně plavené, do světle hnědé až okrové barvy vypálené hlíny, které z technologického hlediska představují přímé otisky do vlhké hlíny (alla prima) s dodatečně domodelovaným negativním reliéfem, na což poukazují stopy špachtle, kovových rydel a razítek (obr. 6). Jejich celkovou reliéfní výzdobu však nelze díky jejich značné torzovitosti spolehlivě určit, pouze lze konstatovat, že tři zlomky ze starší kolekce (1965) s efektním slídovým potahem nesly architektonické (figurální ?) a vegetabilní vzory a zbylé (2007) silně geometrizovanou vegetabilní výzdobu, jaká se běžně vyskytuje v období konce 16. až počátku 17. století (Krasnokutská 2005, 34;

Obr. 3. Vjezd knížete Karla Eusebia z Lichtenštejna do Opavy v roce 1632. Detail dřevorezu s pohledem na Jaktařské předměstí. Fotoarchiv SZM.
 Abb. 3. Einzug von Fürst Karl Eusebius von Lichtenstein in Troppau im Jahr 1632. Detail eines Holzschnittes mit Blick auf die Vorstadt Jaktar. Fotoarchiv des Schlesischen Landesmuseums.

Obr. 4. Opava, Krnovská ulice. Zásyp jámy č. 1 s hrnčířskou deponií. Fotoarchiv SZM.
 Abb. 4. Opava-Krnovská-Str.-Str. Verfüllung von Grube Nr. 1 mit Deponie einer Töpferei. Fotoarchiv des Schlesischen Landesmuseums.

Obr. 5. Opava, Krnovská ulice. Jáma č. 1 druhotně využitá k deponování odpadu z hrnčířské dílny. Fotoarchiv SZM.
 Abb. 5. Opava-Krnovská-Str. Grube Nr. 1, sekundär für Abfall aus der Töpferwerkstatt genutzt. Fotoarchiv des Schlesischen Landesmuseums.

Krásá 2008, 159 č. 530, 530–537, 163–164). Z uvedené charakteristiky se vymyká jediná forma, z níž se zachoval jen nevelký okrajový fragment (délka 169 mm, šířka 115 mm, výška včetně opěrné nožky 57 mm), zhotovený z jemně plavené písčité kaolínové hlíny, vypálené do světle šedé barvy s tmavším šedým lomem (obr. 7). Na svrchní, ke středu mírně prohnuté straně (rubové) je opatřen hruškovitým, horizontálně seříznutým masivním držadlem (opěrnou nožkou) a blíže k okraji umístěným plochým kupovitým nálepem, v jejichž okolí jsou patrné krouživé stopy po uhlazování. Opačná pracovní strana (lícová) má prázdnou středovou plochu a negativní reliéf, zachovaný v podobě profilovaného rámování spodního rohu kachlové lišty, je zdoben pásem negativního oběžného vejcovcového ornamentu, který ve spodní části přerušuje vložený letopočet

1571 a drobný ozdobný kvítek. Vnitřní plocha negativu čelní desky má nerovný povrch s patrným otiskem struktury tkaniny a je zbrzděna podélnými nepravidelnými rýhami (tzv. kocoury), vzniklými po nerovnoměrném vtačování hlíny do formy při výrobě kadlubu. Absence středové (centrální) části reliéfu patrně není výsledkem poškození, nýbrž tato plocha byla záměrně ponechána volná kvůli tomu, aby kadlub mohl sloužit jako univerzální matrice určená k profilovanému rámování

okrajových lišt komorových kachlů, což z hlediska sériové výroby mělo nepochybně řadu výhod. Tímto způsobem bylo totiž možné vyrábět soubory kachlů se shodnou okrajovou výzdobu a různým centrálním motivem, jehož obměnu umožnilo vložení další formy.

Tato technologicky vysoce efektivní inovace, doložená zatím pouze na kachlových negativech, se postupně rozšířila během 16. století a přispěla ke zrychlení kachlové produkce opakovaným používáním dvou volně zaměnitelných kachlových forem, umožňujících vzájemnou kombinaci okrajového (Ambrosiani 1910, Abb. 140, Fig. 15; Brych 2004, 24; Žegklitz 2006, obr. 15, 100 aj.) a centrálního motivu (např. Franz 1969, Abb. 227–229, 300; Strauss 1972, Taf. 68:5; 1983, Taf. 141:1, 142:5, 6 atd.). Na praktické využití tohoto výrobního postupu u nás znovu nedávno poukázal J. Žegklitz v souvislosti s analýzou kachlového materiálu z Truhlářské ulice v Praze, který dřívější pozorování doložil řadou příkladů z českého i mimočeského prostředí (Pajer 1983, 171; Hazlbauer 1986, 497; Hazlbauer–Špaček 1986, 163; Žegklitz–Zavřel 2004, 607–614; Žegklitz 2006, 86–92, 100–105). K dokladům této výrobní praxe lze pravděpodobně přiřadit také kadlub z Krnovské ulice, který lze považovat za konkrétní příklad aplikace tohoto výrobního postupu.

Ornament s lineárním vejcovcovým dekorem na okrajové liště kadlubu, který se v podobě pravidelně řazených vejčitých tvarů s vypouklým středovým článkem vyskytuje v reliéfní výzdobě renesančních kachlů, není příliš častý. Jako doplňkový výzdobný prvek antického původu se rozšířil v průběhu 16. a v první polovině 17. století a nachází se na kachlích s náboženskými výjevy, portréty saských kurfiřtů a nejrůznějšími personifikovanými alegoriemi. Nalezneme je na několika fragmentech komorových kachlů, které byly zjištěny v rumištní deponii odkryté v roce 1996 v zahradě za nejstarší částí paláce harrachovského zámku v Janovicích u Rýmařova, kam byla vyvezena v době stavebních úprav zámeckého objektu (Karel 1997; Krása 2008, 52 č. 142, 81 č. 237). Tematicky jde o kachle s motivem Ukřížování (obr. 9), jež náleží k ústředním náboženským tématům reformačního období, a kachle s alegorií Gramatiky (obr. 8) z cyklu Sedmera svobodných umění (*artes liberales*), které spolu s personifikacemi planet, ročních živlů, lidských smyslů, ctností a neřestí náležely k oblíbeným námětům renesančního umění kvůli jejich mravoučnému poslání. Náboženské motivy, inspirované biblickými příběhy, a alegorické výjevy, čerpající z antické mytologie, získaly v souvislosti s reformační ideologií také propagační význam, protože se dobře uplatnily v kachlové ikonografii, do níž pronikly poměrně snadno skrze četné malířské a grafické předlohy převedené do reliéfní podoby. To je i případ motivu Ukřížování, jehož předobrazem byl zřejmě výjev zachycený na jednom z dřevorytů Malých paší Albrechta Dürera (1510), který se stal předlohou pro četné volně ztvárněné kompozice, kombinující ústřední scénu s Kalvárií s některým ze staro- a novozákonních příběhů (Mojžíš a měděný had, Abrahám obětuje Izáka, výjevy se sv. Josefem aj.). Aktéři těchto vyobrazení v nich vystupují jako doprovodné postavy provázející Krista na jeho poslední cestě (Brych 2004, 23–24, tam další literatura). Na janovickém reliéfu se proto místo Panny Marie a sv. Jana Evangelisty objevily postavy saského kurfiřta Fridricha III. Moudrého (1463–1526) a witemberského kazatele Martina Luthera (1483–1546). U paty kříže klečící osoby s vedutou města v pozadí (Wittemberk ?, Jeruzalém ?) identifikují texty v nápisových páskách a také komparace se soudobými uměleckými díly. Výtvarnou předlohou této kompozice bylo nejspíše vyobrazení Kristova křtu na dřevorezu Lucase Cranacha mladšího (1548) s Martinem Lutherem a Janem Fridrichem I. Velkomyslným (1503–1554), synovcem Fridricha Moudrého, na němž byl Kristus křtěný nahrazen Kristem ukřížovaným. Realisticky provedený portrét klečícího Luthera zřejmě vycházel z některé z podobizen vzniklých v dílně Lucase Cranacha staršího, který v letech 1523–1533

Obr. 6. Opava, Krnovská ulice. Zlomky kadlubů z výzkumů SZM (Krnovská 4 – nahore) a NPÚ, ú. o. p. v Ostravě (Krnovská 17 – dole). Fotoarchiv SZM.

Abb. 6. Opava-Krnovská-Str. Bruchstücke eines Modells von Grabungen des Schlesischen Landesmuseums (Krnovská-Str. 4 – oben) und des Nationalen Denkmalamtes, Bezirksstelle Ostrava (Krnovská 17 – dole).

Fotoarchiv des Schlesischen Landesmuseums.

působil jako dvorní malíř saských kurfiřtů na dvoře Fridricha III. a jeho bratra Jana Věrného (1468–1532). Luthera, s nímž se Cranach starší osobně seznámil právě prostřednictvím tohoto saského kurfiřta, malíř několikrát portrétoval a jeho díla se stala uměleckými vodítky pro autory grafických listů – norimberského mistra Georga Pencze (30. léta 16. století), Hanse Brosamera (kolem roku 1550) a další. Podobizna Fridricha Moudrého na janovickém kachli pak byla zřejmě inspirována portrétem vzniklým v dílně Arbrechta Dürera (1524), v níž od roku 1523 působil také Georg Pencz (Ullman 1982, 57; Karel 1997, 60–61, obr. na s. 67; Schäfer 1997, 96; Tomášková 2002, 73, 112, 84, tab. 35, obr. 1, tab. 37, obr. 2, tab. 41, obr. 1; Krása 2008, 12, 14, 75). Ten je také nepochybně autorem předlohy alegorického výjevu na dalším janovickém kachli s vejcovcovou (perlovcovou) lištou, který je, podobně jako v předchozím případě, zakomponován pod jednoduchý arkádový oblouk s hlavičkami andílků ve cviklech. Výjev představuje ženu v antickém úboru, která sedí na kamenném soklu s nápisem GRAMMATICA, v pravé ruce drží klíč (symbol poznání) a druhou ukazuje na desku s nápisem (Bartsch 1980, č. 110, 125; Karel 1997, 61, obr. na s. 67; Krása 2008, 42).

Obě reliéfní vyobrazení jsou o to cennější, protože představují zatím jediné exempláře kachlů zdobené sledovaným okrajovým dekorem. Jejich vznik lze v souladu s J. Karlem klást do doby po roce 1582, kdy janovické panství získal nejprve do zástavy a o rok později do dědičného držení štyrský šlechtic Ferdinand Hoffmann z Grünbüchlu a Střechova, který stejně jako jeho otec Jan zastával řadu významných úřadů a od roku 1580 působil na dvoře Rudolfa II. v Praze, kde stnul v čele dvorské komory. Ačkoli byl nekompromisního protestantského smýšlení, s nábožensky do jisté míry tolerantním císařem jej po dlouhá léta pojily přátelské vztahy. To ovšem do doby,

Obr. 7. Opava, Krnovská ulice. Keramický kadlub určený k profilovanému rámování kachlových listů s letopočtem 1571. Fotoarchiv SZM.

Abb. 7. Opava-Krnovská-Str. Zur profilierten Rahmung von Kachelleisten bestimmter Keramikmodel mit Jahreszahl 1571. Fotoarchiv des Schlesischen Landesmuseums.

než papežský nuncius Filip Sapinelli v srpnu roku 1599 přiměl panovníka, aby na post nejvyššího kancléře Českého království dosadil horlivého katolíka Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic. Tím se mnohé změnilo, a když mocenské pozice na císařském dvoře začali houfně obsazovat mladí ambiciózní katoličtí konvertité, jimž stará konzervativní protestantská šlechta ve vysokých úřadech překážela v kariéře, císař podlehl jejich nátlaku a tohoto vynikajícího národohospodářského odborníka zprostil všech funkcí. Prakticky ho donutil, aby ukončil působení v císařských službách a uchýlil se na své janovické panství (1601). K tomuto konečnému rozhodnutí jej přiměla ztráta podpory císaře a také náboženské poměry v rodném Štýrsku, kde tvrdý protireformační kurz arciknížete Ferdinanda Štýrského (od roku 1619 českého krále a císaře Ferdinanda II.) vůči nekatolíkům dohnal řadu Hoffmannových souvěrců k odchodu do ciziny. Nutno říci, že v očích císaře Ferdinandovi přitížila podpora bratřanců Viléma a Petra Voka z Rožmberka, s nimiž studoval na evangelických školách v Českém Krumlově a Pasově. V janovickém exilu, kde až do své smrti (1607) poskytoval azyl štýrským protestantům, se věnoval především železářskému podnikání a zvelebování panství. V roce 1586 dal přestavět původní žerotínskou tvrz a pravděpodobně v rámci těchto stavebních úprav nechal své nově zrekonstruované sídlo vybavit kamny, jejichž výzdoba zcela jednoznačně proklamovala jeho nábožensko-politický postoj. Dědicem janovických statků se pak stal jeho jediný mužský potomek Ondřej a po jeho smrti (1616) nezletilý syn Wolfgang, který, poněvadž odmítl konverzi ke katolictví, jež se po vydání Obnoveného zřízení zemského (1627) stalo jediným oficiálním náboženským vyznáním v zemi, musel, podobně jako mnozí jiní odejít do exilu. Období tvrdého protireformačního tlaku ovšem nemohla „protestantská“ kamna přežít bez úhony a nejspíše během třicetileté války byla zničena (Spurný 1972, 32–45; Karel 1997, 63; 1998; Fukala 1997, 81–82; Bůžek–Hrdlička–Král–Vybíral 2002, 141–156, 294–295).

Reliéfy s portréty představitelů německé reformace, které byly původně zabudovány v kamnech, označovaných jako protestantská či reformační, se dochoval poměrně vysoký počet. Martina Luthera v charakteristickém plášti nalezneme na reliéfu čelní desky kachle z Litoměřic a další

Obr. 8. Janovice u Rýmařova. Zlomky kachle s alegorií Gramatiky včetně kresebné rekonstrukce a grafické předlohy Georga Pencze. Foto L. Hlubek; kresba Karel 1997, 67; grafický list Bartsch 1980, č. 110, 125.

Abb. 8. Janovice bei Rýmařov. Kachelfragmente mit Allegorie der Grammatik einschließlich

Rekonstruktionszeichnung und grafischer Vorlage von Georg Pencz. Foto L. Hlubek; Zeichnung Karel 1997, 67; Grafikblatt Bartsch 1980, Nr. 110, 125.

portrétní exempláře byly zjištěny ve Frýdku, Kutné Hoře, Týnci nad Sázavou (?), Košicích, severoněmeckém Lüneburku, lotyšském hradu Césis a mnoha dalších (Zápotocký 1979, tab. 72:5 a 8, 96; Ose 1994, 79; Egyházy–Jurovská 2001, 41; Tomášková 2002, 73–78, obr. 36:1, 36:2, 37:1; Pavlík–Vitanovský 2004, č. 375–378, 225; Krása 2008, 75, č. 238, 82; Ring 2007a, 243, Abb. 9, 256). Lutherova ochránce, saského kurfiřta Fridricha Moudrého, kupříkladu reprezentuje zlomek polychromně glazovaného kachle uložený v historické sbírce Národního muzea v Praze nebo portrétní kachle z gdaňského Artushofu (Kilarska 1990, obr. 5; Tomášková 2002, 85; tab. 41; Brych 2004, 181 č. 452). Ani jeden z uvedených kachlů ovšem nemá okrajovou lištu zdobenou vejcovcem. Ten nalezneme na kachlích s protestantskými knížaty a personifikacemi lidských smyslů, které byly v 90. letech minulého století vyzvednuty archeology památkové péče z odpadní jímky (šířka 2 m, hloubka 5 m) v historickém jádru města Lüneburku (Altstadt 29). Množství kachlových fragmentů, forem a vadných výrobků získaných z jejího obsahu naznačilo, že v prostoru u kostela sv. Michala fungovala hrnčířská dílna, doložená již kolem roku 1500, která vyráběla kachle určené pro protestantský okruh odběratelů (Ring 2007, 92; 2007b, 241–243, Abb. 6a, b, 253, Abb. 7a, b, 254, Abb. 8, 255; 2009, 194). Vyskytují se na nich kromě řady biblických motivů čerpaných ze Starého a Nového zákona, persifláže kardinála-šáška, jehož přesnou analogii známe mimochoodem z Prahy (Brych 2004, 24–25, 166 č. 397; Ring 2007a, 241, Abb. 2, 249), a portréty Martina Luthera na zlomku kadlubu (Ring 2007a, 243, Abb. 9, 256) také kachle s lištami zdobenými vejcovcem, nesoucí portréty Jana Fridricha I. (1503–1554), Jana Fridricha II. (1529–1595), Jana Viléma (1530–1573) a Jiřího Saského (1471–1539), které vznikly podle předloh Lucase Cranacha mladšího (obr. 12–15), a dále též kachle s alegoriemi čichu (Odoratus) a sluchu (Auditus), inspirované grafickými listy Georga Pencze (obr. 10–11; Ring 2007a, Abb. 6a–b, 253, Abb 7a–b, 254, Abb 8, 255; 2009, 5).

Obr. 9. Janovice u Rýmařova. Zlomky kachlů s Ukřížováním včetně kresebné rekonstrukce. Foto L. Hlubek; kresba Karel 1997, 67.

Abb. 9. Janovice bei Rýmařov. Kachelfragmente mit Jesus am Kreuz einschließlich Rekonstruktionszeichnung. Foto L. Hlubek; Zeichnung Karel 1997, 67.

Vyobrazení saských kurfiřtů, kteří patřili k předním exponentům šmalkadské války (1530–1547), v doprovodu biblických motivů a alegorií, jež měly zdůrazňovat kladné morální vlastnosti zobrazovaných osob, plně zapadají do ideového rámce obrazové výzdoby, propagující reformační věrouku (Hoffmann 2007, 358; 2007a, 82). Propagační význam měly kachle s Janem Fridrichem I. (zvaným Moudrý či Velkomyslný) z ernestinské větve Wettinů, jemuž byly jako hlavnímu strůjci protihabsburského odboje po prohrané bitvě u Mühlberku (1547) zkonfiskovány rodinné statky a odňata kurfiřtská hodnost. Není proto divu, že se jeho portrét objevil v sestavě dnes již bohužel zničených „protestantských“ kamen z Grafeneggu u Kremže, jejichž obrazová výzdoba, známá už jen z dokumentace, reprezentuje názorný příklad vizuální prezentace reformačního náboženského programu (Strauss 1966, 90–94, Taf. 38–39, 103; Franz 1969, 83–89, Abb. 207; Franz 1981, 83; Henkel 1999, 64; Brych 2004, 27). Ačkoli jsou kachle s portrétem Jana Fridricha poměrně četné, vesměs se jedná o jednotlivé exempláře vytržené z původních kamnových celků. Známe je ve dvojím provedení, tj. jako polopostavu knížete bez meče umístěnou pod renesanční arkádou (nálezy z Hrubé Skály, z Bydžovska, Čelákovice – dva exempláře, Levého Hradce, Prahy – z Národní třídy, tvrze v Opočně nad Jizerou a severoevropských lokalit jako je dánský Arhus, norský Bergen, lotyšský hrad Bruska, gdaňský Artushof, estonský Pärnu, německý Stralsund a Witzenhausen, finské Turku, litevský Vilnius; případně kachle bez lokalit uložené v muzeích – Praha, Drážďany aj.) anebo polopostavu s mečem, který symbolizuje kurfiřtovu hodnost arcimarchálka (nálezy z Hrubé skály, Levína, Lovosic, Prahy – Pražského hradu, Rakovníka, hradu Točnicku, Ústí nad Labem atd. (Fraz 1969, Abb. 214, 180; Tomášková 2002, 87–95; Brych 2004, č. 453–457, 183–184; Pavlík–Vitanovský 2004, č. 732–739, 116; Hoffmann 2007, 354; Majantie 2007, 409). Do tohoto ideového okruhu nesporně náleží také kachle s portréty ostatních saských kurfiřtů a příznivců protestantského hnutí a to platí i pro kachle s Jiřím Saským (1471–1539) z albertinské větve Wettinů, které

Obr. 10. Lüneburg-Altstadt 29. Zlomek kachle s vyobrazením alegorie čichu (Odoratus) včetně kresebné rekonstrukce. Foto Stadt Lüneburg, Stadtarcheologie, poskytl E. Ring.

Abb. 10: Lüneburg-Altstadt 29. Kachelfragment mit Darstellung der Allegorie des Geruchsinns (Odoratus) einschließlich Rekonstruktionszeichnung. Foto Stadt Lüneburg, Stadtarcheologie, zur Verfügung gestellt von E. Ring.

byly kromě Lüneburku zjištěny také v jímce odkryté v Truhlářské ulici v Praze, kde se objevily v doprovodu dalších kachlů a kachlových forem s portréty Erasma Rotterdamského, Jana Husa, Štěpána Šlika, saské vévodkyně (Sybyla z Cléve ?) a neznámé šlechtičny, datovaných do 30. a 40. let 16. století (Žegklitz 2004, 603; 2006, 105–112). V tomto souboru, podobně jako v Lüneburku, se objevuje Jiří Saský, jehož příklon ke katolické víře je všeobecně znám. Přítomnost kachle s jeho portrétem ve společnosti čelných představitelů protestantského hnutí je sice překvapivá, nicméně ne nepochopitelná. Souvstažnost je dána jednak příbuzenskými vztahy, jednak naznačena Jiřího angažovaností v teologických sporech Luthera, hájícího Husovo učení v disputacích mezi radikálním ingolštatdským profesorem Janem Eckem, a umírněným holandským humanistou Erasmem Rotterdamským, s nimiž se rozcházel v otázce způsobu prosazování církevní reformy (Hrubý 1938; Ring 2007a, 243).

Kromě kachlových souborů z Janovic a Lüneburku, jejichž ikonografie zcela nepochybně dokládá vliv reformační ideologie, se vejcovec objevil také na kachlových exemplářích ze 60. a 70. let 16. století, které pochází

z německy mluvících zemí. Nejedná se však o ornamentaci okrajových lišt, nýbrž o doplňkovou dekoraci umístěnou na čelo obloukové archivolty pozdně renesančních arkád, pod nimiž se nachází nejrůznější žánrové motivy alegorického nebo mytologického charakteru – personifikace sedmi svobodných umění (Geometrie, Aritmetika, Hudba), lidských ctností a neřestí (Spravedlnost, Mírnost, Víra), sedmi planet (Saturn) a také rozličné mužské a ženské postavy, oděné do dobových oděvů (falckrabě, neznámá dáma, blázen v šaškovské čepici). Tyto výjevy většinou vychází z uměleckých předloh známých renesančních umělců a jejich původ je hledán převážně v oblasti Porýní, čemuž nasvědčují exempláře uložené v muzeích v Berlíně, Hamburku, Kolíně nad Rýnem, Špýru či Norimberku (Strauss 1972, 83, 86–87, Taf. 126/1–3, 146–147; Taf. 128/1–3, 147, Taf. 127, 147, Taf. 138, 149, Taf. 141/1–2, 149, Taf. 150/4, 152, Taf. 155/2, 153–154; Franz 1969, Abb. 257–259, 89; Měchurová 2007, 139, obr. 17, 142; 2007a, obr. 17, 269). Přesnější určení místa jejich vzniku je většinou nejisté, protože se převážně jedná o starší nálezy postrádající bližší náleзовé okolnosti.

Překvapivé ovšem je, že z Krnovské ulice ani samotné Opavy kachle se sledovanou okrajovou dekorací zatím neznáme, a to přesto, že výskyt kadlubu téměř vždy poukazuje na místní výrobu. Tato skutečnost vyvolává otázku, jak dlouho mohla být forma používána, než byla spolu s ostatním hrnčířským odpadem vyhozena. Jestliže bychom vycházeli z datace naznačené letopočtem 1571, pak víme, že v této době na Jaktářském předměstí hrnčíři sídlili, neboť k roku 1560 se zde

Obr. 11. Lüneburg-Altstadt 29. Zlomek kachle s alegorií sluchu (Auditus) včetně kresebné rekonstrukce. Podle Ring 2009, Abb. 3.

Abb. 11. Lüneburg-Altstadt 29. Kachelfragment mit Allegorie des Gehörs (Auditus) einschließlich Rekonstruktionszeichnung. Nach Ring 2009, Abb. 3.

připomíná hrnčič Matuš jako poddaný Lacka Ojře z Fulštejna. Další hrnčičští mistři Havel Tepfer a Jan Jičinský jsou jmenováni v soupise z roku 1580 mezi dvaadesáti zdejšími usedlími a jejich jména se objevují i v urbáři zámeckého panství Opava z roku 1586 (Drkal 1956, 140; Turek 1956, 100; Šikulová 2004, 20–21). Pro zjištění doby vyrazení kachlové matrice z oběhu jsou pak důležité prameny z počátku 17. století, jelikož tehdy patrně došlo k zasypání jímky. Svědčí o tom mimo jiné střepy z fajánsového umyvadla v jejím zásypu, které se sem mohly dostat v době válečných zmatků na počátku třicetileté války. Poněvadž na přední straně umyvadla je umístěn tzv. čeka-telský znak, jenž souvisel s dědictvím po zemřelém Janu Vilémovi Jülišském (25. března 1609), je zřejmé, že tento luxusní předmět náležel hohenzollernskému knížeti Janu Jiřímu Krnovskému (1577–1624), který v Opavě osobně pobýval během vojenského tažení do Uher. Když však musel 22. července roku 1621 se svými vojáky město chvatně opustit, zanechal zde patrně i část své osobní výbavy včetně umyvadla, jehož držba nebyla bez rizika, protože šlo o majetek předního iniciátora protihabsburského odboje, nad nímž byla od 22. ledna vyhlášena císařská klatba. Jak se však tato exklusivní keramika dostala do jímky na Jaktařském předměstí, není známo. Jisté však je, že Opavu brzy obsadila císařská vojska a krnovské panství jako konfiskát po Janu Jiřím získal již v květnu Karel z Lichtenštejna, i když listina, která tento akt právně stvrzovala, byla v Praze vystavena až o dva roky později 13. května 1623. Majetkovou držbu však nepřímo doložil krnovského knížectví, který se v Lichtenštejnově erbu objevil již v roce 1622. Naznačené souvislosti nabízí úvahu, že se umyvadlo včetně dalších náležitostí (kachle s soplešeným znakem města Opavy z roku 1579 nebo znakem císaře Matyáše II. z období libeňské smlouvy z let 1608–1611) mohlo do jímky dostat někdy mezi lety 1621–1622 spolu s odpadem z dílny Havla Pivovárníka, v té době jediného bezpečně doloženého hrnčiče na Jaktařském předměstí. Protože střepy lavaba nesly stopy ohně a požárové vrstvy, zjištěné v roce 2007, byly mincemi datovány do první poloviny 17. století, v úvahu připadá i dánská okupace Opavy v letech 1626–1627, kdy při útoku císařských vyhořela řada domů ve středu města, dominikánský klášter a také kostel sv. Barbory na Dány zapáleném

Obr. 12. Lüneburg-Altstadt 29. Zlomek kachle se saským kurfiřtem Janem Fridrichem I. Podle Ring 2007a, Abb. 6a.

Abb. 12: Lüneburg-Altstadt 29. Kachelfragment mit sächsischem Kurfürst Johann Friedrich I. Nach Ring 2007a, Abb. 6a.

Obr. 13. Lüneburg-Altstadt 29. Zlomek kachle se saským kurfiřtem Janem Fridrichem II. Podle Ring 2007a, Abb. 7a.

Abb. 13: Lüneburg-Altstadt 29. Kachelfragment mit sächsischem Kurfürst Johann Friedrich II. Nach Ring 2007a, Abb. 7a.

Ratibořském předměstí (Zukal 1912, 195–198; 1916, 40; Fukala 1997, 61, 103–124; 2005, 62, 68, 185–199; Šikulová 2004, 22–28, obr. 5a; Korbelářová 2006, 196, 172–173; Tymonová 2007, 505–506).

Z uvedeného plyne, že kadlub, jehož vznik je naznačen letopočtem 1571, mohl být používán okolo padesáti let, což by odpovídalo hodnotě, jaká byla obecně tomuto cennému kusu hrnčířské výroby přiznávána. Delší dobu oběhu zohledňuje možnost všestranného využití, i když zde bychom očekávali, že za půl století používání formy by z ní mělo vzniknout značné množství kachlových otisků. Že se dosud žádný z nich nenašel, mohl způsobit jednak stav výzkumu, anebo jiné, zatím neznámé okolnosti.

Na základě stávajících poznatků můžeme pouze konstatovat, že vejcovcový ornament se v naší domácí produkci běžně nevyskytuje a motivy doložené na kachlích opatřených touto okrajovou výzdobou se váží spíše na nekatolické než katolické prostředí. To by ale vyznívalo ve prospěch situace na Opavsku, kde byly Lutherovy myšlenky, podobně jako na sousedním krnovském dvoře, příznivě přijímány nejen německy, ale i česky mluvícím obyvatelstvem. Protestanti, kteří ve městě získali během druhé čtvrtiny 16. století početní převahu, ovládli postupně městské i zemské úřady, kostely a kláštery navzdory tomu, že země spadala pod katolickou vrchnost. Ve věcech vyznání panovala vůbec v českých zemích relativní náboženská svoboda, kterou podpořil výnos Maxmiliána II. z roku 1571, podle něhož mohli páni a rytíři ve svých domech praktikovat

Obr. 14. Lüneburg-Altstadt 29. Zlomek kadlubu se saským kurfiřtem Janem Vilémem. Podle Ring 2007a, Abb. 7b.

Abb. 14. Lüneburg-Altstadt 29. Fragment eines Modells mit sächsischem Kurfürst Johann Wilhelm. Nach Ring 2007a, Abb. 7b.

Obr. 15. Lüneburg-Altstadt 29. Zlomek kachle s kurfiřtem Jiřím Saským. Podle Ring 2007a, Abb. 8.

Abb. 15. Lüneburg-Altstadt 29. Kachelfragment mit Kurfürst Georg von Sachsen. Nach Ring 2007a, Abb. 8.

protestantskou víru, což o čtyři roky později potvrdila Česká konfese. Suverénní postavení nekatolické většiny se ovšem stalo předmětem stále častějších kontroverzí, které na počátku 17. století přerostly v otevřenou nepokoje. V červenci roku 1604 byl nad Opavou vyhlášen císařský aacht a o čtyři roky později byla tato „bašta hereze“ obsazena císařskými vojsky. Z města byli vyhnáni protestantští kazatelé a následný protireformační kurz knížete Lichtenštejna, který v létě roku 1609 přivodil dokonce krveprolití na katolickém duchovenstvu, zformoval protestantskou opozici, do jejíhož čela se postavil Jan Jiří Krnovský (Kryštůfek 1906, 127; Gebauer 1989, 230–231; Fukala 2000, 246; 2004, 29–41; Žáček 2006, 156–164). Odtud byl již jen krůček ke konfliktu, který postupně zachvátil celou Evropu.

V těchto intencích je snad možné hledat další souvislosti, jež by mohly vysvětlit okolnosti spojené s nálezem keramického kadlubu s vejcovcovým ornamentem na Jaktářském předměstí. Více světla do řešení tohoto problému snad vnese důkladné zpracování nálezů z Krnovské ulice a také další relevantní materiál z nových výzkumů, který umožní mapovat výskyt sledovaného ornamentu a jeho případné spojení s ikonografií reformačního období. Přesto lze již nyní naznačené souvislosti vnímat jako zajímavý doklad ideových trendů, které našly své zhmotnění v obrazové výzdobě kamen.

Literatura

- BARTSCH, 1980: *The Illustrated Bartsch* (Koch, R. A., ed.). New York.
- BRYCH, V., 2004: Kachle doby gotické, renesanční a raně barokní. Výběrový katalog Národního muzea v Praze. Praha.
- BŮŽEK, V.–HRDLIČKA, J.–KRÁL, P.–VYBÍRAL, Z., 2002: Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku. Praha–Litomyšl.
- DRKAL, S., 1956: Historie opavského zámku. In: *Opava – Sborník k 10. výročí osvobození města* (Grobelný, A.–Sobotík, B., edd.), 134–164. Opava.
- EGYHÁZY-JUROVSKÁ, B., 2001: Renesančné kachlice na Slovensku, *Pamiatky a múzea* 4, 40–42.
- FRANZ, R., 1969, 1981: *Der Kachelofen. Entstehung und kunstgeschichtliche Entwicklung vom Mittelalter bis zum Ausgang des Klassizismus*. Graz.
- FUKALA, R., 1997: Role Jana Jiřího Krnovského ve stavovských hnutích. In: *Opera Facultatis philosophicae et rerum naturalium Universitatis Silesianae Opaviensis, Studia historica – Monographiae* 1. Opava.
- 2000: Slezská reformace, *Slezský sborník* 98, 241–263.
 - 2004: Slezsko v období zesílené nábožensko-politické krize a zlomení protestantského odboje v opavském knížectví (1606–1611), *Slezský sborník* 102, 23–44.
 - 2005: Jan Jiří Krnovský. Stavovské povstání a zápas s Habsburky. České Budějovice.
- GEBAUER, J., 1989: K české reformaci na Opavsku, *Časopis Slezského muzea, série B* 38, 225–240.
- HAZLBAUER, Z., 1986: Příspěvek k technologii výroby pozdně středověkých reliéfních kachlů, *AH* 11, 489–504.
- HAZLBAUER, Z.–ŠPAČEK, J., 1986: Poznámky k výrobě reliéfních renesančních kachlů s přihlédnutím k nálezům ve středním Polabí. *Časopis Národního muzea – řada historická* 155, č. 3–4, 146–165.
- HOFFMANN, C., 2007: Religiönes Bildgut im Stralsunder Ofenkachelmateriale – Hinweise auf Protestantismus. In: *Archäologie der Reformation. Studien zu den Auswirkungen des Konfessionswechsels auf die materielle Kultur – Arbeiten zur Kirchengeschichte* 104 (Jäggi, C.–Staecker, J., edd.), 344–368. Berlin–New York.
- 2007a: Überlegungen zu renaissancezeitlichen Kachelöfen im südlichen Ostseeraum am Beispiel Stralsunds. In: *Archeologie der frühen Neuzeit. Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft für Archäologische des Mittelalters und der Neuzeit* 18, 81–90. Paderborn.
- HRUBÝ, F., 1938: Reformace v oblasti německé a severské. In: *Dějiny lidstva od pravěku k dnešku. Díl V* (Šusta, J., ed.). Praha.
- KAREL, J., 1997: Renesanční nález v Janovicích, *Střední Morava* 5, 58–69.
- 1998: Janovičtí Hoffmannové, *Střední Morava* 4, 50–59.
- KIECOŇ, M., 2002: Opava (okr. Opava), Krnovská ulice 17, *PV* 43, 223, 286.
- KIECOŇ, M.–ZEZULA, M., 2005: Dřevohliněná zástavba v Opavě ve středověku (současný stav výzkumu), *FUMA* II, 26–43.
- 2004: Počátky a rozvoj města Opavy ve 13. a 14. století ve světle poznatků z archeologických výzkumů v l. 2000–2002. In: *Poczatki i rozwój miast Górnego Śląska. Studia interdyscyplinarne*, 57–77. Gliwice.
- KILARSKA, E., 1990: *Der Kachelofen im Arturshof in Gdańsk*. Gdańsk.

- KOLÁŘ, F., 2008: Opava (k. ú. Opava-Předměstí, okres Opava). Krnovská ulice č. 17, p. č. 206, PV 49, 429–431.
- v tisku: Záchraný archeologický výzkum v Opavě, Krnovská ulice č. 17. In: *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w latach 2007–2008*. Katowice.
- KORBELÁŘOVÁ, I., 2006: Opava za třicetileté války a v pobělohorském období. In: *Opava* (Miller, K.–Žáček, R., edd.), 165–206. Opava.
- KOUŘIL, P., 2006: Život v raně středověkém městě ve světle archeologie. In: *Opava* (Miller, K.–Žáček, R., edd.), 27–42. Opava.
- KRÁSA, 2008: Krása, která hřeje. Výběrový katalog gotických a renesančních kachlů Moravy a Slezska – Schönheit, die wärmt. Gotische und renaissancezeitliche Kacheln aus Mähren und Schlesien (Menoušková, D.–Měřinský, Z., edd.). Uherské Hradiště.
- KRASNOKUTSKÁ, T., 2005: Středověké a novověké kachle z Opavy. Katalog nálezů z archeologických výzkumů. *Archaeologiae Regionalis Fontes* 8, Olomouc.
- MAJANTIE, K., 2007: Fashion-consciousness or support for Lutheran faith? Portraits of Lutheran Princes on Finnish stove-tiles. In: *Archäologie der Reformation. Studien zu den Auswirkungen des Konfessionwechsels auf die materielle Kultur – Arbeiten zur Kirchengeschichte* 104 (Jäggi, C.–Staecker, J., edd.), 398–425. Berlin–New York.
- MĚCHUROVÁ, Z., 2007: K figurálním motivům na renesančních kamnových kachlích – Zu den Figuralmotiven auf den Ofenkacheln der Renaissance, *Časopis Moravského zemského muzea – vědy společenské* XCII, 129–147.
- 2007a: A stove (?) sculpture from Velke Nēmčice (Břeclav distrikt) – Ofenplastik (?) aus Velké Nēmčice (Kr. Břeclav). In: *Studies in Post-Medieval Archaeology* (2). Sborník z konference konané v březnu 2006, *Archaia*, 261–274. Praha.
- OSE, I., 1994: Kacheln mit Lutherportrats aus dem ehemaligen Alt-Livland. In: *Keramos* Hft. 146, 79–84.
- PAJER, J., 1983: Počátky novověké keramiky ve Strážnici. Strážnice.
- PAVLÍK, Č.–VITANOVSKÝ, M., 2004: Encyklopedie kachlů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Ikonografický atlas reliéfů na kachlích gotiky a renesance. Praha.
- RING, E., 2007: Konfessionalisierung am Beispiel archäologischer Funde aus Lüneburg. In: *Archeologie der frühen Neuzeit. Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit* 18, 91–92. Paderborn.
- 2007a: Die Reformation in Lüneburg im Spiegel archäologischer Funde. In: *Archäologie der Reformation. Studien zu den Auswirkungen des Konfessionwechsels auf die materielle Kultur – Arbeiten zur Kirchengeschichte* 104 (Jäggi, C.–Staecker, J., edd.), 239–258. Berlin–New York.
 - 2009: Stadtarchäologie in Lüneburg – ein Beitrag zur Neuzeitarchäologie. In: *The hansa town Riga as mediator between east and west. Proceeding of an international scientific conference dedicated to 70 years of archeological research in Riga held in Riga, Latvia, on 23–25 September 2008* (Caune, A.–Ose, I., edd.), 190–200. Riga.
 - 2009: Von der Graphik zum Kachelofen – Beispiele aus der Hansestadt Lüneburg, rkp. poskytnutý autorem, Abb. 1–6, 4.
- SCHÄFER, B.–TANABE, M., 1997: Německý dřevořez doby reformace: ze sbírky Zámeckého muzea města Rothy. Praha.
- SPURNÝ, F., 1972: Severomoravské železářství do Bílé hory (Nástin vývoje). Šumperk.

- STRAUSS, K., 1972: Die Kachelkunst des 15. und 16. Jahrhunderts in Deutschland, Österreich, Schweiz und Skandinavien. II. Teil (Neue Folge). Basel.
- ŠIKULOVÁ, V., 1966: Dvacet let archeologické práce na území opavského okresu, Opavsko 12, 27–32.
- 1972: Záchranné akce v areálu středověké Opavy (okr. Opava), PV 1971, 121–124. Brno.
 - 1975: Příspěvek k nejstarším dějinám Opavy, AR XXVII, 271–276.
 - 1985: Středověká polévaná keramika z Opavy, AH 10, 230–233.
 - 2004: Habánské umyvadlo Jana Jiřího Krnovského nalezené v Opavě. In: Opava: Sborník k dějinám města 4, 19–28. Opava.
- TOMÁŠKOVÁ, M., 2002: Významné osobnosti na renesančních portrétních kachlích, rkp. nepubl. magisterské práce na ÚAM FF MU v Brně, vedoucí práce prof. PhDr. Z. Měřinský, CSc. Brno.
- TUREK, A., 1956: Přehled vývoje národnostních poměrů v Opavě do poloviny 19. století. In: Opava – Sborník k 10. výročí osvobození města (Grobelný, A.–Sobotík, B., edd.), 96–133. Opava.
- TYMONOVÁ, M., 2007: Kachle s lichtenštejnskými znaky v sbírce Slezského zemského muzea – Kacheln mit liechtensteinischen Wappen in der Sammlung der Schlesischen Landesmuseums, AH 32, 501–510.
- 2009: Kamnářská výroba v Opavě – Die Ofensetzerei in Troppau. Streszczenia wystąpień XVI. Ślaskich Spotkań Archeologicznych, 47–49. Wrocław.
- ULLMAN, E., 1982: Albrecht Dürer. Leipzig.
- ZÁPOTOCKÝ, M., 1979: Katalog středověké keramiky severočeského Polabí. Výzkumy v Čechách (Supplementum). Praha.
- ZATLOUKAL, R., 2000: Archeologické doklady hrnčířství ve 13. až první polovině 16. století na Moravě a ve Slezsku, Archeologia technica 11, 60–74.
- ZEZULA, M.–KIECOŇ, M.–KOLÁŘ, F., 2007: Archeologické doklady k vývoji půdorysu uliční sítě a parcelace středověké Opavy, FUMA IV, 118–143.
- ŽÁČEK, R., 2006: Opava renesanční. In: Opava (Miller, K.–Žáček, R., edd.), 137–164. Opava.
- ŽEGKLITZ, J., 2004: Nové nálezy kamnářských výrobků s portrétem Jana Husa – New finds of stove-maker' wares bearing a portrait of Jan Hus. A contribution to an understanding of Czech Renaissance stove tile production – Příspěvek k poznání výroby českých renesančních kachlů, AR LVI, 591–618.
- 2006: Renesanční portrétní kachle z hrnčířské dílny Adama Špačka v Truhlářské ulici v Praze – Renaissance portrait stove tiles from the pottery workshop of Adam Špaček in Truhlářská Street, Prague, AR LVIII, 78–116.

ZUSAMMENFASSUNG

Ein Keramikmodel aus der Krnovská-Straße in Opava (Troppau) mit der Jahreszahl 1571

An die Töpfertradition in Opava erinnert nicht nur der altertümliche Name einer der Straßen in der Nähe des Oberrings (Horní náměstí), sondern auch die in den schriftlichen Quellen des 16. und 17. Jahrhunderts genannten Namen von Töpfern. Materielle Belege über das Betreiben dieses Handwerks wurden in jüngster Zeit auch von der Archäologie mittels Funden geliefert, die im Raum des Minoritenklosters sowie in den Vorstädten Grätz (Hradec nad Moravicí) und Jaktar (Jaktař) gefunden wurden. Während in der Grätzer Vorstadt bereits im 14. Jahrhundert überwiegend

Tafelkeramik hergestellt wurde, produzierte man in der Vorstadt Jaktar außer Tafelkeramik für die Küche auch Häfnerwaren (Abb. 1–3). Bei einer archäologischen Rettungsgrabung des Schlesischen Landesmuseums gelang es im Jahr 1965 an der Stelle des ehemaligen Gasthauses „Zum roten Krebs“ in der Krnovská-Str. Nr. 4 eine Grube freizulegen (Nr. 1), die mit dem Abfall einer Töpferwerkstatt verfüllt gewesen war und ursprünglich als Lehmgrube diente (Abb. 4, 5). Aus ihr wurden Bruchstücke von Gefäßen, gebrannte Kacheln mit und ohne Gebrauchsspuren, Bruchstücke von überbrannten Ziegeln aus Ofensockeln (?), Stücke von Lehmewurf für Ofenbauer und eine kreisförmige Abdichtung von einem Brennofen gehoben. Die überzeugendsten Belege für Hafnerproduktion waren jedoch Funde von Modeln, d.h. Negativformen zur Herstellung von Blättern für Gefäßkacheln (Abb. 6), von denen eine die Jahreszahl *1571* (Abb. 7) trug. Weitere fünf Fragmente wurden 2007 im Rahmen einer Rettungsgrabung der Bezirksstelle Opava des Nationalen Denkmalamtes Ostrava in der Krnovská-Str. Nr. 17 gefunden, wo eine ausgezimmerte, einmalig verschüttete Abfallgrube entdeckt wurde (Obj. 564), die mit einer Deponie einer Töpferei verfüllt war, deren Ende anhand von Münzen in den Verlauf der ersten Hälfte des 17. Jahrhundert datiert wurde.

Insgesamt wurden bei beiden Rettungsgrabungen neun Fragmente von Kachelformen mit dem Negativrelief architektonischer (figuraler ?), vegetabiler und geometrischer Muster gefunden, wie sie in der Zeit zwischen Mitte des 16. und Anfang des 17. Jahrhunderts überlicherweise auftreten. Nur eine dieser Formen, die in Form eines Randfragments mit birnenförmigem Halter (Stützfuß) erhalten geblieben ist, wurde aus feinkörnigem, grau gebranntem Kaolinton gefertigt (L. 169 mm, B. 115 mm, H. einschließlich Stützfuß 57 mm). Es handelte sich um einen Model ohne zentrales Reliefdekor, der zur profilierten Rahmung der Randleisten von Gefäßkacheln bestimmt war, worauf der Umrandungsstreifen eines negativen Eierstab-Ornamentes mit regelmäßig angeordneten ovalen Formen und bauchigen Mittelgliedern hindeutete.

Dieses ursprünglich antike Ornamente, das sich im 16. und in der ersten Hälfte des 17. Jahrhundert verbreitete, tauchte in Verbindung mit religiösen Szenen, Porträts von sächsischen Kurfürsten und den verschiedensten personifizierten Allegorien auf Kacheln auf. Wir finden sie auf Fragmenten von Gefäßkacheln, die im Jahr 1996 im Abfall einer Müllhalde im Park des Schlosses der Adelsfamilie Harrach in Janovice u Rýmařova (Janowitz bei Römerstadt) gehoben wurden, wo es mit dem Motiv von Jesus am Kreuz (Abb. 9) und der Allegorie der Grammatik (Abb. 8) aus dem beliebten Zyklus der Sieben freien Künste verknüpft wurde. Beide Motive wurden von den Werken der bekannten Renaissancekünstler Albrecht Dürer, Lucas Carranach, d.J. und Georg Pencz inspiriert, und ihre Entstehung können wir in die Zeit nach 1582 legen, als der bekannte steiermärkische Adelige Ferdinand Hoffmann zu Strechau und Grünbüchl die Herrschaft erworben hatte. Weitere Exemplare mit ähnlicher Ornamentik fanden sich in einer Kloake im historischen Stadtkern von Lüneburg (Altstadt 29), wo um das Jahr 1500 eine Töpferwerkstatt betrieben wurde. Bei ihnen handelt es sich um Kacheln mit den Porträts der Vertreter der deutschen Reformation vom Ende des 16. und Anfang des 17. Jahrhunderts Johann Friedrich I. (1503–1554), Johann Friedrich II. (1529–1595), Johann Wilhelm (1530–1573) (Abb. 12–15) und Georg von Sachsen (1471–1539) und mit den Allegorien des Geruchsinns (Odoratus) und des Gehörs (Auditus) (Abb. 10–11), die das Werk von Lucas Cranach d.J. und von Georg Pencz kopierten. Die begleitet von die positiven moralischen Eigenschaften betonenden biblischen Motiven und Allegorien auf ihnen zu sehende Darstellung der sächsischen Kurfürsten, die bis auf Georg von Sachsen führende Exponenten des antihabsburgischen Widerstands waren, fallen gänzlich in den ideologischen Rahmen der Bilddekoration protestantischer Öfen.

Außer bei diesen Kollektionen, deren Ikonographie zweifelsohne den Einfluss reformatorischen Gedankenguts belegt, taucht der Eierstab auf den Arkadenbögen der Spätrenaissance auf, unter welchen die verschiedensten Genremotive allegorischen oder mythologischen Charakters zu sehen sind, wie etwa Personifikationen der Sieben freien Künste (Geometrie, Arithmetik, Musik), der menschlichen Tugenden und Laster (Gerechtigkeit, Mäßigkeit, Glaube), der Sieben Planeten (Saturn) sowie die verschiedensten männlichen und weiblichen Gestalten (Pfalzgraf, unbekannte Dame, Narr mit Narrenkappe). Auch diese Szenen wurden in den sechziger und siebziger Jahren des 16. Jahrhunderts nach den künstlerischen Vorlagen bekannter Renaissancekünstler angefertigt, und ihre Herkunft wird im Rheinland gesucht (Exemplare davon werden in Museen in Berlin, Hamburg, Köln am Rhein, Speier oder Nürnberg u.a. aufbewahrt).

Überraschend ist jedoch, dass wir bislang weder aus der Krnovská-Str. selbst, noch aus dem Intravillan von Opava, Kacheln mit der beobachteten Randdekoration kennen, obwohl das Vorkommen von Modellen fast immer auf eine lokale Produktion hindeutet. Gemäß der Datierung der Verfüllung der Grube in die zwanziger Jahre des 17. Jahrhunderts könnte der Model um die fünfzig Jahre im Umlauf gewesen sein, was dem Wert entspricht, der diesem wertvollen Stück Töpferausstattung für gewöhnlich zuerkannt wurde. Eine längere Nutzungsdauer hat auch die universelle Nutzung einer Form zur Verzierung der Kachelrandleisten mit Eierstabdekor ermöglicht. Dieses kam allerdings in unserer heimischen Produktion üblicherweise nicht vor und gemäß der wenigen festgestellten Analogien aus Janovice und Lüneburg sind Motive auf Kacheln mit einer ähnlichen Verzierung eher mit einer nicht katholischen, als mit einer katholischen Umgebung verbunden.

Mehr Licht in die Klärung dieses Problems bringt möglicherweise eine gründliche Bearbeitung der Funde aus der Krnovská-Str. und weiteren relevanten Materials aus neuen Grabungen, das eine Beobachtung des Vorkommens dieses Ornaments und gegebenenfalls seine Wechselbeziehung zur Ikonographie aus der Reformationszeit ermöglicht. Trotzdem lassen sich die bereits jetzt ange deuteten Zusammenhänge als interessanter Beleg für ideologische Trends verstehen, die in der Bilddekoration von Öfen ihre Materialisierung fanden.